

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2020, 24 (1): 187-209

**Ahkâm Tefsirinin Kazuistik Karakter ve Yapısının Şekil ve Muhteva
Cihetinden Analizi: Kurtubî Tefsiri Örneği**

*Analysis of the Casuistic Structure of the Legal Exegesis of the Qur'ân from its
Form and Content: the Example of Tafsîr al-Qurtubî*

Abdullah Bayram

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, Balıkesir University, Faculty of Theology, Department of Tafsîr.
Balıkesir / Turkey

abdullahbayram@balikesir.edu.tr orcid.org/0000-0002-4494-3700

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 4 February / Şubat 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 5 May / Mayıs 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 24 Issue / Sayı: 1 Pages / Sayfa: 187-209

Cite as / Atıf: Bayram, Abdullah. "Ahkâm Tefsirinin Kazuistik Karakter ve Yapısının Şekil ve Muhteva Cihetinden Analizi: Kurtubî Tefsiri Örneği [Analysis of the Casuistic Structure of the Legal Exegesis of the Qur'ân from its Form and Content: the Example of Tafsîr al-Qurtubî]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/1 (Haziran 2020), 187-209.

<https://doi.org/10.18505/cuid.684569>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Analysis of the Casuistic Structure of the Legal Exegesis of the Qur'ân from its Form and Content: the Example of Tafsîr al-Qurṭubî

Abstract: al-Qurṭubî (d. 671/1273) was a scholar of tafsîr, ḥadîth and fiqh. He experienced both Western and Eastern civilizations in the geography of Andalusia and Egypt, respectively. In his famous Tafsîr called *al-Jâmi li-Ahkâm al-Qur'ân*, al-Qurṭubî comparatively explained and interpreted all legal verses. Also, in addition to exploring the spesific legal rulings denoted in the *Qur'ân* and the Sunnah, al-Qurṭubî has largely interpreted the legal norms regarding the issues of jurisprudence. By doing this, al-Qurṭubî contributed to the formation and development of a civil codification activity under a kazuistic format. The casuistic structure of the legal exegesis of the Qur'ân is anlaysed in terms of the form and content in the sample of *al-Jâmi*. Therefore, neither the similarity or similarity of the schools of the legal exegesis of Qur'ân and of the legal schools nor the disciplines of positive law, but their kazuistic structures, which systems they built and which interpretation methods and techniques they operated on this basis, were evaluated in terms of their original structure. In this direction, the article emphasizes that the casuistic structure of the legal exegesis of Qur'ân is established on and by the Prophet's sayings and practices. Although, it has been observed that it is a unique tradition, both as form and content, and that the interpretation means are identified with its own unique structure, it has been concluded that the casuistic method is not one of the fundamental elements of both this tradition and Islamic legal thought. This means that the casuistic method is always a tool that can be changed and transformed according to the conditions of time and space.

Summary: As it is stated in al-Isrâ' 17/106: "*And (it is) a Qur'ân which we have separated (by intervals) that you might recite it to the people over a prolonged period. And we have sent it down progressive.*", the Qur'ân is revealed in about twenty-three years by taking into consideration the sociocultural positions of its interlocutors. The Prophet Muḥammad explained the *Qur'ân* by the virtue of the ayah: "*(We sent them) with clear proofs and written ordinances. And We revealed to you the message (i.e. that you may make clear to the people what was sent down to them and that they might give thought.*" (an-Nahl 16/44). Of course, there is no subject integrity in this Qur'anic chronology-which also reflects life. As a matter of fact, the issues related to individual and society have been independently analyzed by a casuistic/case-based method and ruled in accordance with the intention of Allâh. It can be seen that the ayahs "*They ask you about wine and gambling. Say, 'In them is great sin and (yet, some) benefit for people. But their sin is greater than their benefit.' And they ask you what they should spend. Say, 'The excess (beyond needs).'*" Thus Allâh makes clear to you the verses (of revelation) that you might give thought." (al-Baqara 2/219) and other ayahs such as (al-Baqara 2/186; al-Nisâ' 4/176; al-Anfâl 8/1) reflect the casuistic method in terms of form and content. This can also be exemplified by the Sunna. For example, when the question "Is it permissible to perform ablutions with sea water?" was posed to Messenger of Allâh. He said that "It's water is clean and his dead (fish) are lawful" (Abû Dâwûd, "Ṭahâra", 41). By this answer, the Prophet Muḥammad indeed ruled and established a general rule.

It can be said that this early example table formed the basis of the legal exegesis of the Qur'ân in terms of origin, source and application, and that its shape and content are often immanent in the examples it contains. In this article, based on the prophetic period, the legal exegesis of the Qur'ân and casuistic structure has been studied with an analytical and critical approach. Again, because the casuistic method is one of the universal concepts of east-west science and cultural life, an interdisciplinary approach was exhibited in this study. The roots of the casuistic method date back to 5000 BC and the legal systems of the society and states of antiquity are examined from this method. This method is chosen and used in the legal exegesis of the Qur'ân. However, this study does not analyse the sameness or the similarity of the legal exegesis of the Qur'ân and the legal schools nor the positive law disciplines, but the casuistic structures used by these, the systems they have built on this basis and the interpretation methods and techniques they have been used and analyzed in terms of their originality.

In effect, the article embodies the Qur'anic exegesis called *al-Jâmi li-Ahkâm al-Qur'ân* by al-Qurtubî (d. 671/1273), a scholar of tafsîr, hadîth and fiqh. In addition to the works of the *ahkâm al-Qur'âns*, which deal with the interpretation of the ayahs related to the subjects of 'ibâdât, mu'âmalât ve 'uqûbât, many other works have been used in parallel with the development of the legal exegesis of the Qur'ân. al-Qurtubî, who comparingly explained the legal verses in his tafsîr, investigated the aspects of the Qur'ân and Sunna that indicate the *ahkâm*, generally interpreted the existing legal norms within the framework of evidence and introduced his own opinions and established his ijtihâd. Thus, he benefited from the tafsîr accumulation and contributed to the formation and development of a civil legalization activity with casuistic format. As a matter of fact, the casuistic/case-based method has been used as a codification/tadwîn technique by Western and Eastern legal disciplines and systems. The casuistic method covers both concrete event and abstract ruling methods. In the casuistic method, which is fact-based event, the laws are organized according to all possible events that can be experienced. On the other hand, the abstract method, which is defined as the abstract ruling method, aims to organize the laws in a general and abstract framework. In the article, it is stated that the legal exegesis of the Qur'ân contains both concrete and abstract dimensions in its own way. It has been emphasized that the legal exegesis of the Qur'ân is based on divine revelation (*waḥy*) and that it is separated from human law as its origin and source, and that this feature is its most faithful characteristic. On this basis, the legal exegesis of the Qur'ân is a separate scholarly tradition and has its own definition, subject and purpose. Its original structure and function have been noted. As a matter of fact, the subject and purpose of the legal exegesis of the Qur'ân always require the tafsîr and ta'wîl of the legal verses having regard to the Qur'ân and Sunna. It is also necessary for the purpose of investigating the ways in which nuṣūṣ (an explicit statement upon which a ruling is based) can refer to the provisions and to resolve the issues related to individuals and society. As a matter of fact, the legal verses function as a guide for humanity until the day of judgment as the inspiration for religious-legal matters; they contain the content and provisions that offer happiness in the two worlds.

Keywords: Tafsîr, al-Qurtubî, al-Jâmi li-Ahkâm al-Qur'ân, Legal Exegesis of the Qur'ân, casuistic Method, Interpretation.

Ahkâm Tefsirinin Kazuistik Karakter ve Yapısının Şekil ve Muhteva Cihetinden Analizi:

Kurtubî Tefsiri Örneği

Öz: Kurtubî (öl. 671/1273), tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. Hem Batı hem de Doğu medeniyetini sırasıyla Endülüs ve Mısır coğrafyasında tecrübe etmiştir. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Qur'ân* adlı meşhur tefsirinde tüm ahkâm âyetlerini mukayeseli olarak tefsir ve te'vil etmiştir. Yine Kur'an ve Sünnet'in ahkâma delâlet yönlerini araştırmanın yanında umumiyetle fikhî meselelere dair hukuk normlarını yorumlamıştır. Bu suretle Kurtubî, kazuistik bir format altında sivil bir kanunlaştırma faaliyetinin teşekkülüne ve geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Makalede ahkâm tefsirinin kazuistik yapısı, *el-Câmi'* örnekleminde şekil ve muhteva cihetinden incelenmiştir.

Bu yüzden makalede ne ahkâm tefsiri ve fıkıh ekollerinin ne de pozitif hukuk disiplinlerinin aynılığı ya da benzerliği değil, bunların kazuistik yapıları, bu temelde hangi sistemleri inşa ettikleri ve hangi yorum yöntem ve tekniklerini işlettikleri, özgün bünyeleri açısından değerlendirilmiştir.

Bu istikamette ahkâm tefsirinin kazuistik yapısının, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarıyla şekillenip bu temel üzerine tesis edildiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda ahkâm tefsirinin hem şekil hem de içerik cihetinden müstakil bir gelenek olduğu ve istimal ettiği yorum enstrümanlarının özgün bünyesiyle özdeşleştiği ortaya konmakla birlikte, kazuistik yöntemin gerek ahkâm tefsirinin gerekse İslâm hukuk düşüncesinin temel bir unsuru olmadığı neticesine varılmıştır. Bu sonuç kazuistik yöntemin zaman ve mekân şartlarına göre değişim ve dönüşüme tâbi tutulabilecek bir araç vasfı taşıdığını göstermektedir.

Özet: Kur'an, "Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik"(el-İsrâ 17/106) âyetinin mazmununca, muhatapların sosyokültürel konularını gözetilerek yaklaşık yirmi üç yılda indirilmiştir. Hz. Peygamber de "İnsanlara, kendilerine indirilene açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur'an'ı indirdik" (en-Nahl 16/44) âyetinin mücibince, Kur'an'ı insanlara açıklamıştır. Hayatı yansıtan bu Kur'an kronolojisinde tabii olarak bir konu bütünlüğü mevcut değildir. Nitekim fert ve topluma dair meseleler kazuistik/meseleci bir yöntemle müstakil olarak tahlil edilip murâd-ı ilâhi muvacehesinde hükme bağlanmıştır. Bu süreç makale açısından okunduğunda "Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.' Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan arta kalanı.' Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşüncesiniz" (el-Bakara 2/219) gibi âyetlerin (el-Bakara 2/186; en-Nisâ 4/176; el-Enfâl 8/1) şekil ve muhteva cihetinden kazuistik yöntemi yansıttığı görülebilir. Bu durum Sünnet'le de örneklendirilebilir. Meselâ Resûlullah, "Deniz suyuyla abdest almak câiz midir?" sorusunu "Suyu temizdir, ölüsü de (balıkları) helâldir" (Ebû Dâvûd, "Tahâret", 41) şeklinde cevaplayarak genel bir kural ihdas edip hüküm vermiştir.

Erken dönemdeki bu örnek tablonun, köken, kaynak ve uygulama açısından ahkâm tefsirinin temelini zımnen oluşturduğu ve içerdiği örneklerde şekil ve muhtevasının ekseriyetle mündemiç olduğu söylenebilir. Zaten makalede bu dönem temel alınarak ahkâm tefsiri ve kazuistik yapısı analitik ve eleştirel bir yaklaşımla işlenmiştir. Yine kazuistik yöntem, Doğu-Batı ilim ve kültür hayatının evrensel kavramlarından biri olduğundan çalışmada interdisipliner bir yaklaşım sergilenmiştir. Kazuistik yöntemin kökleri MÖ 5000'li yıllara uzanmakta olup antik çağın toplum ve devletlerinin hukuk sistemleri bu yöntem cihetinden incelenmektedir. Ahkâm tefsirinde de bu yöntem tercih edilip kullanılmıştır. Bununla birlikte ne ahkâm tefsiri ve fıkıh ekolleri ne de pozitif hukuk disiplinlerinin aynılığı ya da benzerliği değil, bunların kazuistik yapıları, bu temelde inşa ettikleri sistemleri ve kullandıkları yorum yöntem ve tekniklerinin özgünlükleri cihetinden analizi gerçekleştirilmiştir.

Esasen makale tefsir, hadis ve fıkıh âlimi Kurtubî'nin (öl. 671/1273) *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* adlı Kur'an tefsirinin örnekleminde işlenmekle beraber, ibâdât, muâmelât ve ukûbâtla ilgili âyetlerin tefsir ve te'vilini konu edinen ahkâmü'l-Kur'ân dalına ait eserlerin yanında ahkâm tefsirinin gelişimine muvâzî olarak birçok eserden de istifade edilmiştir. Tefsirinde ahkâm âyetlerini mukayeseli olarak açıklayan Kurtubî, Kur'an ve Sünnet'in ahkâma delâlet yönlerini araştırmış, umumiyetle mevcut hukuk normlarını deliller muvacehesinde yorumlamış ve kendine has görüş ve ictihadlarda bulunmuştur. Böylece hem tefsir birikiminden istifade etmiş hem de kazuistik formatla sivil bir kanunlaştırma faaliyetinin teşekkül ve gelişimine katkıda bulunmuştur. Nitekim kazuistik/meseleci yöntem, Batı ve Doğu hukuk disiplin ve sistemlerinde bir kodifikasyon/tevdîn tekniği olarak kullanılmıştır. Kazuistik yöntem, hem somut olay hem de soyut kural metodlarını kapsamaktadır. Somut olay diye tabir edilen kazuistik/casuiste metotta, kanunlar meydana gelmesi muhtemel tüm hâdiselere göre feruatıyla düzenlenirken, soyut kural metodu olarak nitelenen mücerret/abstract metotta kanunların genel ve soyut bir çerçevede tanzim edilmesi amaçlanmıştır. Makalede ahkâm tefsirinin gerek somut gerekse soyut boyutları kendine has bir şekilde içerdiği ifade edilmiştir. Konunun temellendirilmesi istikametinde ahkâm tefsirinin vahye dayandığından hareket edilip köken ve kaynak olarak beşerî hukuk düşüncelerinden ayrıldığı ve bunun en mümeyyiz vasfı olduğu vurgulanmıştır. Binaenaleyh ahkâm tefsirinin müstakil bir ilmî gelenek olup kendine has bir tanımı, konusu ve gayesi bulunduğu işlenmiş ve özgün yapı ve işlevine dikkat çekilmiştir. Nitekim ahkâm tefsirinin konu ve amacı ahkâm âyetlerinin dâima Kur'an-Sünnet merkezinde tefsir ve te'vilini icap ettirmektedir. Nasların ahkâma delâlet yönlerinin araştırılıp fert ve toplumun meselelerini çözmeye hedefi de bunu lüzumlu kılmaktadır. Nitekim ahkâm âyetleri dinî-hukukî meselelerin ilham kaynağı olarak kıyamete kadar insanlığın hidayet rehberidir; iki cihan saadetini kazandıran muhteva ve hükümleri ihtiva etmektedir.

Makalede inşa edilen bu temel üzerinden genelde İslâm hukuk düşüncesinin özelde ahkâm tefsirinin doğuşundan günümüze zaman ve mekân şartları bağlamında değişim, gelişim ve

etkileşim süreçleri geçirdiği ve tüm bu gelişmelerin şekil ve muhtevasına yansıdığı ortaya konularak belli başlı sonuçlara ulaşılmıştır: Bunların başında ahkâm tefsirinin hem şekil hem de içerik cihetinden müstakil bir gelenek olduğu ve istimal ettiği yorum enstrümanlarının özgün bünyesiyle özdeşleştiği müşahede edilmekle birlikte, kazuistik yöntemin gerek ahkâm tefsirinin gerekse İslâm hukuk düşüncesinin temel bir unsuru olmadığı neticesi gelmektedir. Bu bakımdan kazuistik yöntem, zaman ve mekân şartları bağlamında her zaman değişim ve dönüşüme tâbi tutulması mümkün bir enstrüman konumundadır. Bu çerçevede diğer yorum araçları gibi kazuistik yöntemin de ahkâm tefsirinin orijinal bünyesinde kendine has bir tarzda geliştiği ve herhangi bir ekol veya sistemin enstrümanları, diğerleriyle sùreten aynı veya benzer görüneler dahi özgün bünyelerine göre şekillendiği belirtilmiştir. Bu husus gözlemlenmediğinde ise hatalı yorum ve çıkarımların ortaya çıkabileceği vurgulanmıştır.

Makalede ahkâm tefsirinin problemleri açısından kazuistik yöntem analitik ve eleştirel bir tarzda yaklaşıp müsbet ve menfi neticeler *el-Câmi'* üzerinden örneklendirilmiştir. Meselâ Kurtubî, al-Ṭalâq sûresinin 4. âyetindeki "hayız/âdet görmeyenler (*ve'llâi lem yaḥiḍne*)" ifadesini ahkâm tefsiri ve fıkıhla ilgili eserlerin çoğunluğundaki gibi, "bulûğa ermemiş küçük kız çocuğu (es-sagire)" olarak yorumlamakla kalmamış, velisi tarafından evlendirilmesi ve kocasının kendisiyle cinsel ilişkiye girmesinin câiz ve meşrû olduğunu ileri sürerek adı geçen evliliği Allah'ın bir emri olarak nitelemiştir. Bu bakımdan makâsîdü's-şerîa prensibi teori ve pratikte gözetilmediğinde kazuistik yöntemin Kur'an'ın parçacı okunmasına yol açabileceği hatta mezhep taassubu ve ideolojik-siyasî okumalar gibi garazlı yaklaşımları doğurabileceği vurgulanmıştır. Bu yüzden ictihad faaliyetinin makâsîdü's-şerîa temelinde gerçekleştirilmesi ve ulaşılan kanaatin sonuca gidilmeden itikadî, ahlâkî ve amelî hükümler başta olmak üzere tüm şer'î hükümlere dair ilkelere arz edilip hukuk normunun Kur'an'ın mesajlarına uygun olup olmadığının her bir hüküm özelinde tahlil edilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Kur'an'ın ana konularına taban tabana ters düşen bu tür örnekler haricinde, Kurtubî, ifrat ve tefritten salim amaçsal bir perspektif sergilemiş, makâsîdü's-şerîa ilkesini geniş anlamıyla işletmiş ve mezhep taassubu gütmemiştir. Bunlar ahkâm tefsirinin karakteristik şekil ve muhtevasını yansıtmasının ötesinde özgün yapı ve işleviyle örtüştüğünü de göstermektedir. Bu açıdan belirtmek gerekir ki her ilmî çalışma gibi bir takım zaaflarına rağmen *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*'in, gerek İslâm gerekse modern hukuk felsefesine katkı sağlayacak imkân ve kapasiteye sahip bir hukuk şaheseri konumunda olduğu müşahede edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, Ahkâm Tefsiri, Kazuistik Yöntem, Yorum.

Giriş

"Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik"¹ âyetinin mazmununca Kur'an yaklaşık yirmi üç yılda Resûlullah'a tadrîcen vahyedilmiştir.² Bunun sebepleri birçok açıdan açıklanabilir. Makaleye bakan ciheti şer'î hükümlerin tadrîcen vazedilmesi olup³ fert ve toplum hayatına dair amelî-fiilî hükümler bilhassa bu yöntemle indirilmiştir.⁴ Nitekim Kurtubî (öl. 671/1273) "Eğer insanlar farzların (uymaları

¹ *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-İsrâ 17/106.

² Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlı vd. (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1415/1994), 1/321; Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beirut: y.y., 1407/1987), 1/131.

³ bk. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1414/1993), 1/443; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, nşr. Fevzâ Ahmed Zemerlî (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995), 46-53; Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'an* (Beirut: y.y., 1401/1981), 49-62; bu konuda ayrıca bk. İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfâkât*, nşr. Ebû Ubeyde Meshûr b. Hasan Âlü Selmân (Huber: y.y., 1417/1997), 3/41-45, 95-96.

⁴ bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/129-138.

gereken hüküm ve kuralların) hepsini bir defada yüklenselerdi bunlardan yüz çevirebilirlerdi⁵ demiştir. Resûlullah Kur'an'ı insanlara şartlara göre tebliğ etmiş böylece insanlar ilâhî hükümleri yavaş yavaş uygulama imkânı bulmuştur. İçki içilmesini konu edinen âyetlerdeki gibi⁶ bu tür emir ve nehiylerle insanların itikad, ahlâk ve amel yönlerinden terbiyesi amaçlanmıştır.⁷ Bu alanlarda teşrî kılınan hükümlerin muhtevastaki ilâhî irade ve hikmetin tesbit edilerek hayata tadrîcen geçirilmesi hedeflendiğinden her bir mesele müstakil olarak hükme bağlanmış böylece Kur'an'ın nüzûlünden itibaren dinî-hukukî hükümler, kazuistik bir karakterle oluşturulmuştur. Bu süreci Asr-ı saâdet'den örneklendirirsek Hz. Peygamber'e hitaben on beş âyette geçen "yes'elûneke (senden soruyorlar)"⁸ tabiri şekli cihet olup "senden bu mesele hakkında dinî hükmün (fetvâ) ne olduğunu soruyorlar" anlamındadır. Muhtevastını da "yaşadığım hayat itibarıyla murâd-ı ilâhîye göre uymam gereken dinî-hukukî normlar nelerdir?" sorusundaki bilgi/hüküm talebi oluşturmaktadır. Mezkûr tabloda gözlemlendiği üzere ister şifahî ister kitâbî kültürle olsun meseleler zaman ve mekân bağlamında pratik olarak ele alınıp tabii akışında ayrı ayrı çözümlenmiştir.⁹

Ahkâm tefsiri "mükelleflerin amelîne dair vaz'î ve teklîfi hükümlerle alakalı olan âyetleri tefsir eden bir ilimdir"¹⁰ gibi bir ilim dalı veya "Kur'an'ın amel yönünü ele alarak bu hususla ilgili âyetleri açıklayan ve ondan bu konularla ilgili hükümler çıkarmaya çalışan özel bir tefsir ekolüdür"¹¹ gibi bir gelenek/ekol olduğu ve bu geleneğin Kur'an'ın nüzûlüyle başladığı vurgulanmıştır.¹² Bu gelenek erken dönemde metodolojik çerçevelerden, mezhebî, ideolojik ve siyasî tutumlardan genellikle âri kalmıştır. Bu durum fikhî mezheplerin ilk sistemli çalışmaları yaptığı ve itikadî-amelî mezhep mensubiyetinin teorikte ifade edildiği Hicrî 2./8. asrın ortalarına kadar sürmüştür. Müteakiben Tahâvî'nin (öl. 321/933) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında da görüleceği üzere gerek ahkâm âyetleri gerekse fikhî hükümler artık muayyen metodolojilerle yorumlanmıştır.¹³ Meselâ fikhî ekoller, ictihad felsefelerini kendi sistemlerine göre geliştirmişlerdir.¹⁴ Bu tabii süreç fikhî üretiminin Kur'an-Sünnet ekseninden çıkıp genellikle mevcut ilmî mirasa hasredilmesine kadar varmıştır. Üstelik Hicrî 2./8. asrın ortalarından itibaren başlayan bu çalışmalar, ilmî düzeyde kalmayıp Hicrî 3./9 asrıyla birlikte mezhep taassubuyla gölgelenmiştir. Bilhassa insan kaynaklı bu tür olumsuzluklar,¹⁵ her hukuk sisteminde ortaya çıkabilir.¹⁶ Zaten Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) *Tefsîrü'l-hamsi mi'e âye mine'l-*

⁵ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Ettafeyyîş (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye, 1384/1964), 10/339-340.

⁶ Sırasıyla bk. en-Nahl 16/67; el-Bakara 2/219; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/90-91.

⁷ bk. Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, nşr. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: y.y., 1421/2000), 3/78-87; Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 3/528-529.

⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, "s'el", *el-Mu'cemü'l-müfessir li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987/1408), 336-338.

⁹ Meselâ bk. Dârekutnî, *es-Sünen* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ts.), 2/178-180.

¹⁰ Muhammed Hâdî Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn fi şevbihi'l-kaşîb* (Meşhed: el-Cami'u'r-Razaviyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1418/1997), 2/354.

¹¹ Mevlüt Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir* (İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1996), 51.

¹² bk. Nûreddin İtr, *Ulûmü'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Dımaşk: Dârü'l-Hayr, 1993), 103; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 2/141; Bedreddin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Ocak 2020).

¹³ bk. Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, nşr. Sadettin Ünal (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1416/1995-1418/1998), 1/67-485; 2/7-482.

¹⁴ Hanefî mezhebi örneği için bk. Yunus Vehbi Yavuz, *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993).

¹⁵ bk. Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *el-İtticâhâtü'l-münharife fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm devâfi'uhâ ve defuhâ* (Kahire: y.y., 1986); Ahmet Vefa Temel, *Kur'an'a Göre Taassup* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 9-326.

¹⁶ bk. Ergun Özsunay, *Medeni Hukuka Giriş* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978), 51-87; Turhan Esener, *Hukuk Başlangıcı Dersleri* (İstanbul: Alkım Yayınları, 1998), 17-20.

Kur'ân'ının örnek olmasının en başat sebebi henüz Fıkıhın tedvin edilmediği süreçte yazılmasıdır. Bu eser pek sistematik olmasa da ahkâm tefsirinin ilk derli toplu kaynağı olarak prototip bir konumdadır.¹⁷ Tüm bu veriler makalenin daha kapsamlı kavranmasına ışık tutabilir. Yine unutulmamalıdır ki ister ilâhî ister beşeri olsun hukuk disiplinleri özgün bir bünye ve sistematîğe sahiptir.¹⁸ Bu perspektiften makalede ahkâm tefsirinin kazuistik yapısı *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*'ın örneklemindedir.

Kazuistik kelimesi, Fransızca *casuistique* kökenli olup "ayrıntılarda boğulma, düşüş, tesadüf, vakacılık ve tekil olayların analiz edilerek bunlara genelleme yönteminin uygulanması" anlamlarını içermekte ayrıca çeşitli bilimlere uyarlanarak tanımlanmaktadır. Meselâ Katolik teolojisinde *casuistica* (*vakacılık*), zor ve problemlî hâdiselerle karşılaşıldığında adaletili tutumun vicdanen belirlenmesidir. Gerek Yunan ve Roma filozof ve hatipleri gerek Yahudi ve Hristiyan din adamları ve öğretmenleri gerekse müslüman âlimler muhtelif meselelerin çözümünde vicdan muhasebesi temelli *casuistry* kavramını kullanmışlardır.¹⁹ Dinî ve ictimaî anlamını önceleyen Şemseddin Sâmî (1850-1904), "İngilizce; *casuistry* olan kazuistik müzekker isim olarak Fransızca'da *casuiste* 'bir şeyin ne zaman helâl ve ne zaman haram olduğunu açıklayan mezhebî ilimlerin alemi (remzi, özel adı), mezhebî meselelerin helâl (hükümler) kısmı' demek olup müennes isim olarak *casuistique* yani "hukuk/fıkıh ilminin helâl ve haramdan bahseden kısmı, diğer bir deyişle muharremât kısmı" demektir"²⁰ diye açıklamıştır.²¹ Yine Batı'da ahlâk felsefesinin bir kavramı olarak kazuistik "genel ahlak kurallarının özel durum ve davranışlara uygulanıp uygulanmayacağını sistemli bir şekilde araştıran, sosyal düzene nüfuz eden ve onu temelden sarsabilecek yeni fikirlerle sosyal düzeni uzlaştırmaya çalışan bir saha"²² diye tanımlanmıştır. Yine genel hukuk tarihinde evrensel bir yöntem addedilen kazuistik metot, Batı ve Doğu hukuk disiplinlerince bir kanunlaştırma (tedvîn, taknîn, codification) tekniği²³ olarak işletilmiştir. Bu metot somut olay metodu olarak adlandırılan kazuistik (*casuiste*) ile soyut kural metodu diye nitelenen mücerret (abstract) yöntemlerini barındırmaktadır.²⁴ Kazuistik metotta kanunlar, meydana gelebilecek ihtimaller düşünülüp hâdiseler en ince ayrıntısına kadar düzenlenirken soyut metotta bunlar üzerinde

¹⁷ bk. Mukâtil b. Süleyman, *Kitâbü Tefsiri'l-hamsi mi'e âye mine'l-Kur'ân*, nşr. İsaiah Goldfeld (İsraël: Matbaatü Dâri'l-Meşrik, Bar İlan University, 1980), 20-21 (abdest); 14-17 (namaz); 72-77 (oruç); 98-103 (hac); 115-118 (cinâyât); 128-131 (ferâiz); 162-164 (nikâh); 187-190 (talak); 269-270 (cihad); Mahmut Fevzi Hamurcu, *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkıhî Tefsir* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 145-154.

¹⁸ bk. Kemal Gözler, *Hukuka Giriş* (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2007), 121-133; Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Beyrut: y.y., ts.), 2/302-332.

¹⁹ David Peter Schmidt, "Casuistry", *Encyclopedia Britannica* (Erişim 05 Ocak 2020); Hukuk bilimi açısından bk. Şeref Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 56; Mesut Önen, *Hukukun Temel Kavramları* (İstanbul: Der Yayınları, 1991), 135-136; Cevdet Atay, *Hukuka Giriş* (Bursa: Marmara Kitabevi Yayınları, 1997), 52.

²⁰ Şemseddin Sâmî, "Kazuistik", *Kâmûs-ı Fransevî* (İstanbul: Mihridan Matbaası, 1882/1299), 296.

²¹ "Mes'ele" kelimesiyle krş. Râgıb el-İsfahânî, "s'el", *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk-Beyrut 1412/1992), 437-438; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde*, nşr. Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr - Kâmil Kâmil Bekrî, 2/151; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1978), 150.

²² Antony Flew, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Nurşen Özsoy (Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2005), 298; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: y.y., 1999), 503.

²³ Gözübüyük, *Hukuka Giriş*, 56; Karaman, "Fıkıh".

²⁴ Meselâ Hitit hukuk sistemi için bk. Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu -Çivi yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar-* (Ankara: TÜBİTAK, 2001), 64; geniş bilgi için bk. Emin Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 21/3-4 (1963), 103-119; Yusuf Kılıç - Elvan Eser, "Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar", *Belgi* 11/1 (Kış 2016), 133-150; Gürkan Gökçek - Faruk Akyüz, "Sümer Kanunları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2013), 41-62; Ernst Weidner, "Dünyanın En Eski Kanunnameleri", çev. Hasan Sevimcan, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7/1-2 (1950), 379-383.

durulmaksızın hükümler genel ve soyut ifadelerle düzenlenmektedir.²⁵ Hukuk bilimi ilk bilinen kanunlaştırmanın Doğu Roma İmparatoru Justinianus'un (MS 527-565) öncülüğünde Roma hukuku kurallarının corpus juris civilis (body of civil law) adıyla derlenerek yapıldığını fakat modern dönem kanunlaştırma faaliyetlerinin ancak 1700'lü yılların ikinci yarısında başladığını belirtmektedir.²⁶

Makalede ahkâm tefsirinin kazuistik yapısı Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ının örnekleminde şekil ve muhteva cihetinden değerlendirildiğinden, Kur'ân-ı Kerîm, genel tefsir eserleri ve hadis kaynakları kronolojik olarak başta gelmek üzere, ahkâmü'l-Kur'ân geleneği ve ahkâm âyetlerinin yorumuna dair yazılan diğer tefsir, hadis ve fıkıh mirası, *Kaynakça* bölümünde mevcuttur. Bu temel kaynakların yanında burada ilgili makale, madde ve tez gibi ilmi araştırmalar da verilmekle beraber, bu makalenin konu, amaç ve kapsamını içeren başka bir çalışmanın daha önce yapıldığına rastlamadığımızı ifade edebiliriz.

1. Ahkâm Tefsirinin Müstakil ve Orijinal Bir Gelenek Olması Perspektifinden *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ın Analizi: Kazuistik Yöntem Çerçevesinde

Kur'an, "İnsanlara, kendilerine indirilene açıklama ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur'an'ı indirdik"²⁷ gibi bazı âyetler mefhumunca tüm insanlığa indirilip Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Hz. Peygamber'in tefsir örneklerinde Kur'an'ın ahkâm boyutu geniş yer tutmaktadır.²⁸ Yine Kur'an'da on beş yerde geçen "yes'elûnek/senden soruyorlar"²⁹ ifadesinin sekiz adediyle iki kez geçen "yesteftûnek/senden dinî hükmü açıklamayı istiyorlar"³⁰ ibarelerinin bulunduğu âyetler ahkâm içeriklidir. Hz. Peygamber'e hitaben "Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.' Yine sana Allah yolunda ne harcaacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan arta kalanı.' Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz"³¹ âyetinde olduğu gibi,³² açıklanması talep edilen meseleler umumiyetle ahkâma dairdir.³³ Meselâ Allah Resulü imsak vaktini belirleyen "Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiye, için"³⁴ âyetindeki "beyaz iplik, siyah iplikten ayrılınca kadar" ibaresinin sadece lafzî anlaşılmasının sebebiyet verdiği anlama problemini "geceyle gündüzün birbirinden ayrıldığı vakit"³⁵ olarak açıklamıştır.³⁶ Bunlar ahkâm tefsirinin Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında zihnen ve zimnen mevcudiyetine işaret etmektedir. Fikhî tefsir ekolü, tefsirin tedvin dönemine kadar genellikle sözlü kültürle devam etmiş, akabinde müstakil çalışmalarla ve ahkâmı konu alan hadis mecmualarıyla gelişimini sürdürmüştür. Bu çizgide ibâdât, muâmelât ve ukûbât konularını işleyen ahkâmü'l-Kur'ân türündeki eserler de vücuda getirilmiştir. Mevcut verilere göre telifine Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Küfî'nin (öl. 146/763) İbn Abbas'a (öl. 68/687-88) isnad ettiği rivayetlerden

²⁵ bk. Gözler, *Hukuka Giriş*, 177-178.

²⁶ bk. Özsunay, *Medeni Hukuka Giriş*, 51-87.

²⁷ en-Nahl 16/44; ayrıca bk. el-Mâide 5/67; İbrâhim 14/4.

²⁸ Meselâ bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1955-1969), 11/493-496.

²⁹ Abdülbâkî, "se'l", 337.

³⁰ en-Nisâ 4/127, 176.

³¹ el-Bakara 2/219.

³² bk. el-Bakara 2/189, 215, 217, 220, 222; en-Nisâ 4/127.

³³ bk. el-Mâide 5/4; el-Enfâl 8/1; el-A'raf 7/187; el-İsrâ 17/85; el-Kehf 18/83; Tâhâ 20/105.

³⁴ el-Bakara 2/187.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Tefsir", 2.

³⁶ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/495-496; 502 vd.; ayrıca bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1280.

oluşan *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ıyla³⁷ başlanan bu eserler, gelişimini modern döneme kadar umumiyetle aynı temel ve minvalde sürdürmüştür.³⁸ Bu alanda emsalsiz bir ahkâm tefsiri olarak *el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân* da bir hukuk şaheseri vasfı taşımaktadır.

1.1. Kurtubî'nin Ahkâm Tefsiri Metodolojisi

Kurtubî, "Bütün canlıların hayatına kaynaklık ederek doğru ve sağlıklı hayat sürmelerini sağlayan helâl ve haram dairesi ve İslam dininin getirdiği diğer prensipler Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını göstermektedir"³⁹ ifadelerinde Kur'an'ın cihanşümül düsturlarına işaret ederken, "Kur'an'ın bir insan ve beşerî bir kaynaktan meydana gelmesi genel geçer kurallara göre tasavvur dahi edilemeyecek sonsuz hikmet ve maksatları ihtiva etmesi de i'câzına delâlet etmektedir"⁴⁰ sözlerinde Kur'an'ın beşerî düşünceye değil vahye dayandığını vurgulamıştır ki bunlar ahkâm tefsirinin en mümeyyiz vasfıdır. Bu bakış açısına sahip olan Kurtubî *el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân*'ın telif amacını serdederken ahkâm tefsiri metodolojisini de içeren tefsirdeki usulünü ortaya koymuştur. Burada Kur'an'ın farz ve sünneti ihtiva eden tüm şer'î ilimleri barındırdığını belirtip âyetlerin tefsir ve inceliklerine dair lugat, i'râb ve kıratları işleyeceğini, bozuk itikat ve te'villeri ve sapkın kişi ve grupların görüşlerini tenkit edeceğini ve âyetlerden çıkartılacak hükümlere delil teşkil etmesinin yanında sebep-i nüzûl olabilecek hadislerle istihâdda da bulunacağını vurgulamıştır.

Müteakiben âyetlerle beraber fikhî mesele ve hükümlerin de mâna ve maksatlarını araştıracağını, anlama problemlerine ilişkin müşkülleri izale edeceğini ve tefsir faaliyetini selef ve haleften gelen rivayetlerle destekleyeceğini zikreden müfessir, formata dairse bir veya iki hükmü veya daha fazlasını kapsayan âyetleri meseleler (mesâil) halinde işleyeceğini taahhüt etmiştir ki bu izahlarda şekil ve muhteva mündemiçtir. Muhtevada "tefsir, te'vil ve i'râb, tefsir nokteleri, âyetlerin mâna ve muktezaları" gibi kavramlar, şekilde *mesâil (meseleler)* tabiri göze çarpmaktadır.⁴¹ Nitekim müfessir Kur'an'ın lafız-mâna bütünlüğünde yorumlanmasının önemini belirtip gerek me'sûr gerekse re'y tefsirinin selef-i sâlihînin çizgisinde dâima sürdürülmesi gereken bir yorum eylemi olduğunu ve nesnel kaideler üzerine bina edildiğini işlemiştir.⁴² Bu açıdan müfessir, ahkâm tefsirindeki amaçsal yaklaşımını şöyle ortaya koymuştur:

"Müfessir, Kur'an'ın hükümlerini öğrenip Allah'ın emir ve yasaklarında neyi murad ettiğini ve neyi farz kıldığını kavramalıdır. Kur'an-ı Kerîm'in farz ve hükümlerini ezbere okuduğu halde ne anlama geldiğini bilmemekten daha çirkin ne olabilir? Bu kimse mânasını/maksadını bilmediği şeyle nasıl amel edecektir? Okuduğu Kur'an'ın incelikleri hakkında kendisine sorulduğunda bilmemesi ne kadar çirkindir? Bu kimse sırtında ciltlerce kitap yüklü eşeğe benzemektedir."⁴³

"*Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile*"⁴⁴ âyetini fert ve toplumların düzenlerine dair temel prensipler içerdiği perspektifinden yorumlayan Kurtubî, bazı genelgeçer hükümlerden bahsettiği üçüncü meselede *din olgusunda nehiylerin temel hükümleri*

³⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, nşr. Servet Ukkâşe (Kahire: y.y., 1960), 535-536; bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 1/457; Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî (GAS)*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd (Riyad: y.y., 1402-1408/1982-88), 1/81-82.

³⁸ Geniş bilgi için bk. Mustafa Hocoğlu, *Ahkâm Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayesesi (Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 31-44.

³⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/15-16.

⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/16.

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/15-16.

⁴² Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/34-38.

⁴³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/27-28.

⁴⁴ el-Mümtehine 60/12.

(*erkânü'n-nehyi fi'd-dîn*) ile *din olgusunda emirlerin temel hükümleri (erkânü'l-emri fi'd-dîn)* tabirlerini kullanmıştır. Bu âyette dinde nehyedilen temel hükümler sarîh olarak açıklandığı halde dindeki emirlerin temel hükümleri olan kelime-i şehâdet, namaz, zekât, oruç, hac ve gusül rükünlerinin zikredilmemesini “Çünkü nehy, tüm zaman ve şartlarda dâimîdir (genel-geçer bir hükümdür)⁴⁵ dolayısıyla dâimî hükümlere dikkat çekilmesi daha önceliklidir”⁴⁶ ifadeleriyle gerekçelendirmiştir.

Bu zaviyeden Kurtubî “*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükümü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmayın*”⁴⁷ âyetinin temel konusu olan *zina* kavramını, “Bir erkeğin aralarında nikâh bağı veya şüphesi bulunmayan bir kadınla rızası doğrultusunda fercinden (önden) cinsel birleşmesidir”⁴⁸ şeklinde tanımlayarak önce ilgili konunun üzerine bina edileceği ana kavrama bakışını belirginleştirmiştir.⁴⁹

Kur'an, Hz. Peygamber döneminden beri umumiyetle nas-olgu bağlamında yorumlanıp fert ve toplumların meseleleri *Kur'an'ın rûhu*⁵⁰ ekseninde ele alınmıştır.⁵¹ Kur'an tefsirinde istidlâl, istinbat ve ictihad gibi amaçsal nitelikli enstrümanları kullanan Kurtubî, çağının bazı gelişmelerini de değerlendirmiştir. Ahkâm tefsirinin kazuistik yapısını şekil ve muhteva açısından kapsayan bir örneği “*Ey inananlar! Bütün sözleşmelerinizi yerinize getiriniz. Hac ve umre için ihramlı iken avlanmayı helâl görmemek koşuluyla, haram olduğu ilerde açıklanacakların dışında kalan küçük ve büyük baş evcil hayvanlar size helâl kılınmıştır*”⁵² âyetinin yorumunda “Bu âyet söz söyleme hakkında basiret sahibi olan herkese fesahatı ve lafızlarının azlığına rağmen ihtiva ettiği mânalarının çokluğuyla kendisini açıkça gösteren bir âyet olup beş hüküm içermetedir” ile “Akidleri yerine getirme emri, büyük baş hayvanların helâl kılması, bundan sonra gelenlerin istisna edilmesi, avlanılanlar hususunda ihramlıyken avlanılanların istisna edilmesi ve âyetin iktiza ettiği ihramlı olmayan kimseler için avlanmanın mubah oluşu”⁵³ şeklinde sergilemiştir.

Kurtubî ictihadla ilgili bir örneği “*Namazı dosdoğru kılınız, zekâtı veriniz*”⁵⁴ âyetinin tefsirinde imamlıkta kimlerin öncelikli olduğunu işlerken vermiş ve Buhârî hadisini⁵⁵ delil alıp küçük çocuğun imametinin câizliğini “Derim ki: Küçüğün namazda imam olması Kur'an okuyabiliyorsa câizdir”⁵⁶ diye hükme bağlamıştır. Bu zaviyeden Kur'an tefsirinde makâsîdüş-şerîa ilkesini öne çıkarıp şer'î delillerin bu perspektiften işletilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁷ Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'den sonra Kur'an'ın lafızlarında kastedilen mâna ve maksatların istinbat edilmesini ve Kur'an'da işaret edilip içinde murâd-ı ilâhînin ilmi bulunan usul

⁴⁵ Örnek olarak bk. Hüd 11/80; ez-Zâriyât 51/39.

⁴⁶ bk. Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, “rkn”, *Keşşâfî ıstılâhâtî'l-fünûn* (İstanbul: y.y., 1404/1984), 1/591-562; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Kahire: y.y., 1997), 1/344.

⁴⁷ en-Nûr 24/2.

⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi*; 6/462; diğer örnekler için bk. 3/512, 522, 624; 6/423, 473.

⁴⁹ bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/50-51.

⁵⁰ Muhammed b. Hasan el-Hacvî, nşr. Eymen Sâlih Şa'bân, *el-Fikrû's-sâmî fî târîhi'l-fikhî'l-İslâmî* (Beirut: y.y., 1416/1995), 1/46; Güngör, *Fikhî Tefsîr Hareketi*, 68.

⁵¹ Meselâ bk. Buhârî, Teyemmüm, 8; Tıb, 33, 39; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Nikâh”, 24, 140-142; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvaţta*; nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf (Kahire: y.y., 1382/1962), “Rađâ”, 16; “Aķzîye”, 28.

⁵² el-Mâide 5/1.

⁵³ Kurtubî, *el-Câmi*; 6/6.

⁵⁴ el-Bakara 2/43.

⁵⁵ Buhârî, “Megâzî”, 53; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 5/30, 71.

⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi*; 1/246-247; diğer örnekler için bk. 7/46-49.

⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi*; 7/167; bk. Abdullah Bayram, “Ahkâm Ayetlerini Yorumlamada Kurtubî Tefsirinin Makâsîd Açısından Analizi”, *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2013), 75-95.

ve prensiplere icthad yoluyla ulaşma vazifesini âlimlere verdiğini belirten müfessir,⁵⁸ istinbat ve icthad kavramlarını erken dönemdeki gibi geniş anlamıyla kullanmış,⁵⁹ ahkâm âyetlerini mukayeseli olarak yorumlamış ve mezhep taassubu gütmemiştir.⁶⁰ Yine naslara amaçsal yaklaşırken hükümlerin uygulanabilirliği hususuna “Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez”⁶¹ ve “Din, kolaylıktır”⁶² açısından bakıp İslâm’daki kolaylaştırma ilkesini bilhassa ahkâm tefsirinde işletmiştir.⁶³

1.2. Kurtubî’nin Çağının Hâdise ve Meselelerini Değerlendirerek Kazuistik Yöntemi Hayatın İçinde Uygulaması ve Hüküm Vermesi

Kurtubî, itikad, ahlâk ve amele dair bazı meseleleri değerlendirerek kazuistik yöntemi bizzat uygulamış ve yaşadığı bazı ilmî, ictimaî, siyasî ve iktisadî meselelerin dinî-hukukî boyutlarını tahlil etmiştir. Meselâ Endülüs’ün işgali sürerken Kurtuba’daki bir baskında müslümanların bir kısmının esir alındığını diğerlerininse tarlada çalışırken katledildiklerini, babasının bunlardan biri olduğunu anlatmıştır. Babasının şehit hükmünde olup olmadığını hocalarına sorduğunu ama farklı görüşlerle karşılaştığını nihayetinde Kâdû’l-Cemâ’a Ebû’l-Hasen Ali b. Kutrâl’in (öl. 651/1253) “Babanı yıka, kefenle ve namazını kıl” hükmünü uyguladığını belirtmiştir. Ama bunu yaptığına yönelik pişmanlığını “Sonraları bu hususu Ebû’l-Hasen el-Lahmî’nin (öl. 478)⁶⁴ *et-Tebşirâ*’sında ve başka eserlerde gördüm. Bunları daha önce görseydim babamın cenazesini yıkamayıp kanı ve elbisesiyle şehit olarak defnedirim”⁶⁵ şeklinde sergilemiştir.

Yine Kurtubî “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ülülümre (idarecilere) de itaat edin*”⁶⁶ âyetinin tefsirinde çağının yöneticilerine itaat etmenin caiz olup olmadığı hususunda şöyle hüküm vermiştir:

“Çağımızın yöneticilerine itaat, yardımcı olmak, saygı göstermek caiz değildir. Fakat gazaya çıktıklarında onlarla gazaya çıkmak gerekmektedir. Yönetmek sorumluluklarında olup imamet ve hisbe de yöneticilerin görevlendirmesiyle ifa edilir. Bunların şeriatin öngördüğü şekilde yerine getirilmeleri icap etmektedir. Bize namaz kıldırarak olsalar eğer günah ve masiyet bakımından fâsıksalar onlarla birlikte kılınan namaz caizdir. Eğer bidatçı kimse-lerse onlarla birlikte namaz kılınması caiz değildir. Korkulursa bunlarla takiyeye olarak namaz kılınabilir ama bu namazın iadesi gerekmektedir.”⁶⁷

⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi*; 1/15-16.

⁵⁹ Kurtubî’nin bu kavramları geniş anlamıyla kullandığına dair bk. Mehmet Demirci, *Kurtubî’nin el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân Adli Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 80-101; 248-262.

⁶⁰ bk. Kurtubî, *el-Câmi*; 1/126-127; 2/186; 3/78; 4/83; 5/145; 6/96; 7/68; 8/194-195; 9/94; 10/52-54; 11/216; 12/72; 15/118; ayrıca bk. Mahmûd Zelat el-Kasbî, *el-Kurtubî ve menhecühû fi’t-tefsîr* (Kahire: Dârü’l-Ensâr, 1979), 344-357.

⁶¹ Bakara 2/185.

⁶² Buhârî, “İmân”, 29.

⁶³ Kurtubî, *el-Câmi*; 1/246-247; 2/150-151, 186, 172, 208-223; 264-265 3/10, 72, 74-75, 110; 5/154; 6/37; 8/199; 10/119-125; bk. Bayram, Abdullah. “Kurtubî’nin Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımının Şer’î Deliller Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 171-200.

⁶⁴ bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu’l-meknûn fi’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, haz. Şerefeddin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: y.y., 1945-1947), 1/222.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi*; 4/186.

⁶⁶ en-Nisâ 4/59.

⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*; 5/181; diğer örnekler için bk. 2/19; 4/123; 5/181; 7/44; 8/8-9; 11/31-32.

2. Ahkâm Tefsirinin Kazuistik Karakter ve Yapısı Perspektifinden *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*'ın Analizi

Kazuistik yöntem fert ve toplumların meseleler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu yöntemin tabii ve haklı sebeplerle tezahürü “hâdiseler ve meselelerin her biri için ayrı ayrı hükümler koyulması”⁶⁸ türündeki tariflerine yansıtılıp hayatla içkinliği vurgulanmıştır. Burada bu gelişim süreci şekil ve muhteva açısından incelenecektir.

2.1. Ahkâm Tefsirindeki Tasnif Biçimlerinin Şekil ve Muhteva Cihetinden Analizi

Ahkâm tefsiri, Kur'an ve Sünnet merkezli bir açıklama ameliyesi olarak gelişip hem fikrî ve fiilî muhtevayı hem de vahiy olgusunu barındırmıştır. Köken ve ana kaynaklarının ilâhî olması İslâm hukuk tasavvurunun beşerî hukuk düşüncelerinden ayrıldığı en temel vasıftır. Bu temelleyle ahkâm tefsiri yeni/farklı olana göre kendini geliştirebilecek soyut ve nesnel ilkelerin yanında uhrevî-dünyevî boyuta da sahiptir.⁶⁹ Ahkâm tefsirinin bu özellikleri şekline ve muhtevasına yansımıştır.

2.1.1. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*'ın Şekil Cihetinden Analizi

Ahkâm tefsirinde kazuistik bir yöntem izlenmesinde hükümlerin murâd-ı ilâhî istikametinde ayrı ayrı tesbiti ve problemlerin yerinde ve zamanında çözümlenmesi başat rol oynamıştır. Böylece ahkâm âyetleri meseleler altında yorumlanarak muhtevalarındaki ahkâm maddeler halinde sıralanmıştır. Diğer bir tasnif biçimi müslümanların hayatındaki dinî-hukukî önemine göre konuların işlenmesidir. Bunların başında ibâdât (ibâdetler) kısmı gelmektedir. Bu sıralama umumiyetle hak ve borç vb. meselelerine (muâmelât) ve ceza hukukuna (cinâyât/ukûbât) yer veren bölümlerle sürdürülmüştür.⁷⁰ Ahkâm âyetleri ekseriyetle küllî ve mücmel olduğundan Kur'an'ın Sünnet'le açıklanma ihtiyacı ahkâm tefsirinde daha yoğunluktur.⁷¹ Kurtubî de Sünnet'in ahkâm âyetlerini ibâdât, muâmelât, helâl ve haram gibi birçok yönden beyan ettiğini belirtmiştir.⁷²

Kurtubî hem ahkâmı barındıran hem de bunların haricindeki âyetleri *mesail*/başlıkları altında işleyeceğini ama hüküm içermiyorsa tefsir ve te'vil etmekle yetineceğini zikretmiştir. Mesail yöntemi uygulamasını “Ahkâm âyetlerinin gereken biçimde açıklanması için mânalarını tefsir edecek ve hükümlerini ortaya çıkarmayı isteyenleri muktezâsına (mânasına) iletecek miktarda izah edeceğim” şeklinde ifade eden müfessir ahkâm âyetlerinin haricinde kalıp hüküm içermeyen âyetleri sebab-i nüzûl gibi Kur'an ilimleriyle açıklayacağını belirtmiştir.⁷³ Bu formatla Kur'an'ı tefsir eden Kurtubî meselâ hırsızlık (sirkat) haddini yirmi yedi,⁷⁴ kazf (iffetli bir kimseye zina iftirasında bulunma) haddini yirmi altı,⁷⁵ zina (evlilik dışı cinsî münasebet) haddini ise yirmi iki meselede incelemiştir.⁷⁶

⁶⁸ bk. Önen, *Hukukun Temel Kavramları*, 135, 136; Flew, *Felsefe Sözlüğü*, 298. Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: y.y., 1999), 503.

⁶⁹ Konu ve örnekler için bk. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/302-332; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/41-115.

⁷⁰ bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/214-215; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, nşr. Ali M. el-Bicâvî (Kahire: y.y., 1394/1974), 2/558; 4/1665, 1923; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 2/56-60; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikhü'l-İslâmî fi şevbihi'l-cedîd -el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-'âm-* (Dımaşk: y.y., 1967-68), 2/591-639; 3/15-31, 84-111.

⁷¹ bk. Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkh* (Küveyt: y.y., 1388/1968), 37.

⁷² Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/39; 253; 3/265-266.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/16.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/519

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/ 472

⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/462.

2.1.2. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*'ın Muhteva Cihetinden Analizi

Ahkâm tefsiri tefsir ilminin bünyesinde meydana gelmiştir. Tefsirin gayesini vurgulayan veciz tariflerden biri “Allah’ın Kur’an-ı Kerim’deki muradını beşerin gücü nisbetinde bulmaya yardımcı olan bir ilim dalı”⁷⁷ şeklindedir. Bu istikamette ahkâm tefsiri de ibâdât, muâmelât ve ukûbâta dair âyetlerin yorumlanıp hüküm istinbat edilmesinin yanında bunlardan kaideler üretilip uygulanmasını da hedeflemiştir. Zürcânî (öl. 1367/1948) *Makâsîdül-Kur’ânî’l-Kerîm* başlığı altında⁷⁸ Kur’an’ın üç temel gayesini “Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’i insanlara ve cinlere bir hidayet olması, Allah Resûlü’nü teyid eden bir mucize işlevi görmesi ve yaratılanların mukaddes kelâmın bu en yüce biçimini okuyup onunla Allah’a ibadet etmesi şeklindeki temel maksatları gerçekleştirmek için indirmiştir”⁷⁹ ifadeleriyle ortaya koymuştur. Nitekim Kur’an’ın muhtevası ortak bir paydayla açıklanagelmiştir. Meselâ Taberî (öl. 310/922) Kur’an’ın ana konularını “tevhid, haberler, kıssalar ve diyânât”,⁸⁰ İbnü’l-Arabî (öl. 543/1148) ise “tevhid, tezkir ve ahkâm”⁸¹ olarak sıralamıştır. Kurtubî de ahkâm tefsirinin üzerinde yükseldiği esasa işaret edip şeriatlerin indirilmesindeki gayeyi “Allah Teâlâ’nın indirdiği şeriatlerde, tevhid, üstün ahlâkî değerler ve maslahatlarda bir değişiklik yapmadığı fakat her türlü eksiklikten münezzeh ilmüne uygun olarak bunları fer’î hususlarda aralarında farklılık bulunduğu halde indirdiği hususunda bir görüş ayrılığı yoktur”⁸² şeklinde belirtip şeriatlerin muhafazasını emrettiği temel ilkelerin korunmadığında milletleri yıkılışa kadar götürecek bir mefsedet zincirinin devreye gireceğini açıklamakla kalmamış⁸³ Kur’an’ın mâna ve maksatlarının şartlara göre âyetlerden dâima çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁴ Müfessir bu yaklaşımını Kur’an tefsirine genellikle yansıtmış ayrıca buna yorum teori ve enstrümanlarının işlevini de şöylece dahil etmiştir:

“Sahâbe Kur’an’ı okuyup tefsiri hakkında farklı görüşler belirtmiştir. Sahâbenin Kur’an’ın bütününe dair tüm bu izahlarını Hz. Peygamber’den işitmeleri mümkün görünmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber İbn Abbâs’a ‘Allah’ım! Onu dinde fakih kıl ve ona te’vili öğret’⁸⁵ diye dua etmiştir. Eğer te’vil de Kur’an gibi işitilerek nakledilen bir şey olsaydı İbn Abbâs’a böyle bir dua etmesinin ne anlamı olurdu ki? Halbuki bu çok açık bir konu olup anlaşılacak bir yönü bulunmamaktadır.”⁸⁶

Kurtubî, icthadî/aklî tefsirin ve icthadın Kur’an tefsirindeki mevkiini vurgulamıştır.⁸⁷ Binaenaleyh makâsîd ve maslahat prensiplerinin meşruiyet ve hücciyetini ontolojik delil⁸⁸ ve naslarla temellendirip⁸⁹ ahkâm tefsirinde kullanmıştır.⁹⁰ Fıkıh usulünden de yararlanmış ve

⁷⁷ bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1190; Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhtâ*, nşr. Arafat el-A’sâ Hassune vd. (Beyrut: Dârü’l-Fıkr, 1412/1992), 1/121.

⁷⁸ Zürcânî, *Menâhil*, 2/100-105; bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 268.

⁷⁹ Zürcânî, *Menâhil*, 2/100-101; bk. Emîn el-Hûlî, *Kur’an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör (İstanbul: Kur’an Kitaplığı, 1995), 62.

⁸⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/277.

⁸¹ İbnü’l-Arabî, *Kânünü’t-te’vîl*, nşr. Muhammed es-Süleymânî (Beyrut: y.y., 1990), 230-232; bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/277; a.mlf., *Tertîbü süveri’l-Kur’ân*, nşr. Seyyid el-Cümeylî (Beyrut: y.y., 1986), 37.

⁸² Kurtubî, *el-Câmi’*, 16/107-108.

⁸³ Kurtubî, *el-Câmi’*, 3/29-30; 5/214.

⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/15-16.

⁸⁵ Buhârî, “Vuđû”, 10; Müslim, “Fezâ’ilü’s-şahâbe”, 138; İbn Mâce, *es-Sünen* (nşr. Muhammed Mustafâ el-A’zamî), Riyad 1403/1983, İbn Mâce, “Muqaddime”, 11.

⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/35.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/15-16; Kurtubî’nin icthad mekanizmasına yaklaşımı ve uygulaması için bk. 3/267; 4/171-173; 8/104; 3/267; 15/118-119; 18/9-10; 6/46-49; 3/180; 2/130-131; 1/96-97; 1, 246-247; 6/46-49; 10/52-54; istinbat mekanizması için bk. 6/6; 9/87.

⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/179-180.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi’*, 9/138.

⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi’*, 7/167; 15/10; 1/221-222; 2/41-43, 152, 167; 4/74; 8/147; 10/59.

200 | Abdullah Bayram. Ahkâm Tefsirinin Kazuistik Karakter ve Yapısının Şekil ve Muhteva... şer'î delil ve kaideleri işletip⁹¹ makâsîd ilkesi çerçevesinde kullanılmaları gerektiğini ve Kur'an'ın maksatlarının insanlığın ortak değerleriyle örtüştüğünü ifade etmiştir.⁹²

Ahkâm tefsirinin kazuistik metot üzerine inşası, muhtevasında olduğu gibi şekli cihetten de amaçsal niteliklidir. Bu olguyu Hayreddin Karaman şöyle ifade etmiştir:

"Fıkıh kendine has bir tasnife sahiptir. Her hüküm ve uygulamada ilâhî iradenin aranılıp bulunması esas olduğu ve ilk planda mükellefin tâbi olacağı dinî-hukukî hükmün belirlenmesi amaç edinildiği için gelişme ve teşekkül dönemi itibarıyla fıkıh ilmi, nazariyeler ve kapsamı geniş normlar üzerine bina edilmeyip her meselenin ayrı olarak ele alınıp hükme bağlanması yolu kazuistik, meseleci metot) tercih edilmiştir. Bu özellik fıkıhın kuralcı ve dogmatik bir yapı kazanmasını önlemiş, farklı şart ve çevrelere göre farklı hüküm ve çözümler üretilebilmesine imkân vermiştir."⁹³

Kurtubî *"Hani (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağına da tepenize dikmiş ve 'Sakınasınız diye, size verdiğimiz Kitâb'ı sıkı tutun, onun içindekileri düşünün (gafil olmayın)' demiştik"*⁹⁴ âyetinin tefsirinde "Kitâb'ta yer alan hükümler gereğince amel etmeye" dikkat çekip "Kutsal kitapların indirilmesinden maksat da budur. Yoksa amaç Kutsal kitapların sadece dille okunması değil gerektirdikleriyle amel edilmesidir"⁹⁵ demiştir. Şeriatlerin umumi gayelerine *"Yûsuf dedi ki: Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın"*⁹⁶ âyetini delil getirip "Bu âyet, dinin, canın, aklın, nesebin ve malın muhafaza edilmesinden ibaret olan şer'î maslahatlar konusunda temel bir dayanaktır"⁹⁷ istidlâlinde bulunmuştur. Bu teorik açıklamalarıyla kalmayıp makâsîdî-şer'î ilkesini yorum eyleminde gözetmiştir.⁹⁸ Bunları ibâdât, muâmelât ve ukûbât bölümlerini kapsayacak şekilde *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*'dan şöylece örneklendirebiliriz:

Kurtubî *"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirsekler kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın"*⁹⁹ âyetinin tefsirinde ibâdâta dair hükümlerin teşrîf kılınmasındaki makâsîdî "Bunlarla abdestin günahları uzaklaştırmak için meşru kılınmış bir ibadet olduğu kastedilmektedir. Bu durum abdestin şer'î niyeti gerektirdiğini göstermektedir. Çünkü abdest ibadeti, günahları silmek ve Allah nezdinde dereceleri yükseltmek için meşrû kılınmıştır"¹⁰⁰ diye belirtmiştir.

Kurtubî *"Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir"*¹⁰¹ âyetini açıkladıktan sonra muâmelâta ilişkin hükümlerin teşrîf kılınmasındaki makâsîdî şöyle ortaya koymuştur:

"Bil ki Allah Teâlâ'nın emrettiği şahitlik ve yazışma, insanlar arası ilişkilerin düzgün olarak sürdürülmesini temin edip bu ilişkinin bozulmasına yol açan anlaşmazlıkların izalesi içindir. Böylece şeytanın insana hakkı inkâr ettirmesinin, şeriatin çizdiği sınırı aşmayı güzel göstermesinin ve hak ettiği miktarla yetinmeyi terk etmesinin önüne geçilmiş olur. Bu yüzden şeriat alışkanlık haline getirilmesi durumunda bazı anlaşmazlıklara, insanlar arası ilişkilerin bozulmasına ve kin ve ayrılıkların ortaya çıkmasına yol açan meçhul alışverişleri haram kılmıştır. Allah Teâlâ'nın *"Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"*¹⁰² âyetiyle

⁹¹ Meselâ bk. Kurtubî, *el-Câmi'*; 2/41, 104; 1/318; 6/61.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi'*; 7/167; 15/10; 9/138.

⁹³ Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Ocak 2020).

⁹⁴ el-Bakara 2/63.

⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*; 1/301-302.

⁹⁶ Yûsuf 12/47.

⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*; 9/138.

⁹⁸ Meselâ bk. Kurtubî, *el-Câmi'*; 7/167; 15/10; 1/221-222; 2/41-43; 2/152, 167; 4/74; 8/147; 9/59.

⁹⁹ el-Mâide 5/6.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*; 6/57-58.

¹⁰¹ el-Bakara 2/283.

¹⁰² el-Mâide 5/91.

haram kıldığı içki ve kumar da bunlardandır. Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarıyla insanları mükellef tuttuğu iyi tutum ve davranışlarla edelelenenler hem dünyasını hem de dinini düzene koyar. Zira Allah Teâlâ "Eğer biz onlara 'Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın' diye yazmış olsaydık içlerinden pek azı hariç bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğütleri tutsalardı elbette haklarında hem daha hayırlı hem de (imanlarını) daha çok pekiştireceği olurdu"¹⁰³ diye buyurmaktadır."¹⁰⁴

Kurtubî "Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür"¹⁰⁵ âyetinin tefsirinde ukübâta dair hükümlerin teşri' kılınmasındaki maksatları vurgulamıştır. Önce içkinin haram kılınmasını "İçkinin günah olmasının nedeni onu içenin söylediği düşmanca sözler, sövüp saymalar ve çirkin ve yalan sözlere yol açmasıdır. Yine içki sebebiyle yaratana karşı görevi ve sorumluluğunu bilen aklın izalesiyle namazın terki, Allah'ın zikrinden uzaklaşılması ve benzeri olumsuzluklardır"¹⁰⁶ şeklinde gerekçelendirmesinin ardından kumara ilişkin "Kumar, düşmanlık ve kinin sebebidir zira başkasının malını haksız ve batıl yollarla yemekten ibarettir"¹⁰⁷ demiştir.

3. Kazuistik Yöntemin Soyut Boyutu Zihnen ve Zımnen İçermesi Açısından *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*'ın Analizi

İslâm hukuk tarihi açısından bakılırsa erken dönemde amelî/hukukî uygulamalar ağır basmakla beraber bunların nazarı bir alt yapısı olduğu gözlemlenebilir. Hukuk gibi normatif disiplinler başlangıçta fert ve toplumların meselelerini çözmek üzere hükümler koyduklarından fikrî/nazarî boyutun uygulamadan sonraya kalması tabiidir.¹⁰⁸ Bu perspektiften genel hukuk tarihi boyunca kazuistik yöntem sırasıyla kazuistik, kazuistik-soyut ve soyut metodoloji merhalelerini katetmiştir. Bu evrelerin şartlara göre daha doğru ve yararlı bir hukuk sistemine ulaşma çabası olduğu söylenebilir.¹⁰⁹ Bunlardan her bir olayın müstakil ele alınıp genellemeye gidilmeksizin ayrı ayrı hükme bağlandığı kazuistik evre¹¹⁰ İslâm hukuk düşüncesindeki fetvâ¹¹¹ ve vâkıat/nevâzil¹¹² uygulamalarıyla benzeşmektedir. Tüm bu yöntem ve tekniklerin olaylar hukukuyla (case law) müşterek özellikler taşıdığı gözlemlenebilir. Fakat kazuistik-soyut evrede, sayısız somut sorunlar teferruata girilmeden ister muayyen soyut çözümler isterse kaidelerle değerlendirilip sonuçlandırılmaktadır.¹¹³ Diğer yandan İslâm hukuk düşüncesinin ibâdât, muâmelât ve ukübât olmak üzere bütününde üretilen küllî kaidelerle,

¹⁰³ en-Nisâ 4/66.

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/282.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/219.

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/40-41.

¹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/42.

¹⁰⁸ bk. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslâm Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1981), 4-5.

¹⁰⁹ bk. Özsunay, *Medeni Hukuka Giriş*, 109-110.

¹¹⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 300.

¹¹¹ Fetvâ (çoğ. Fetâvâ); Fıkıhî bir meselenin şahsa veya olaya özel dinî-hukukî hükmünü açıklayan çözümlerdir (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 142; Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Ocak 2020)).

¹¹² Sözlükte "nevâzil", "sonradan meydana gelen, insanlar için zorluk veya sıkıntı doğuran durum" mânasındaki "nâzile" kelimesinin çoğulu olup klasik fıkıh eserlerinde daha çok mezhep imamlarından sonra ortaya çıkmış meseleleri, modern dönemde ise yeni fıkıhî problemleri ifade eder. (Eyyüp Said Kaya, "Nevâzil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Ocak 2020)).

¹¹³ Meselâ hilaf ilminin kurucusu olarak görülen Ebû Zeyd ed-Debûsî (öl. 430/1039), mukayeseli hukuk anlayışını ifade eden bu ilmi *Te'sîsü'n-nazar*'da sistematik olarak ele almıştır. Türkçeye tercüme edilen bu eserin dokuzuncu bölümünü "Bazı Meselelerin Dayandığı Birtakım Genel Hukuk Prensipleri" başlığı oluşturmaktadır. (bk. Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temelleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 231-253).

202 | Abdullah Bayram. Ahkâm Tefsirinin Kazuistik Karakter ve Yapısının Şekil ve Muhteva... çeşitli meseleler hakkında verilmiş hükümlere müşterek bir açıklama getirilip bunların râci olduğu ana prensibin oluşturulması hedeflenmiştir. Bunlar ahkâmın muhtevastındaki mâna, maksat ve temel ilkeleri ifade edip mütemadiyen üretilmiş, geliştirilmiş ve şerh edilmişlerdir.¹¹⁴

Kazuistik metodun daha ziyade Batı menşeli mezkûr gelişim aşamaları, ahkâm tefsirinde kendine has bir tarzda meydana gelip Kur'an tefsirleri bunlara ilişkin pek çok veriyi barındırmıştır. Meselâ Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dili ve Kur'an Dili* adlı tefsirinde kullandığı küllî kaidelerin listesi, eserin fihristi olarak hazırlanan son ciltte verilmiştir.¹¹⁵ Bir fikir vermesi için incelenmesinin ötesinde bu perspektiften küllî kaidelere dair müstakil bir çalışmanın yapılması alana katkı sağlayabilir. Kurtubî de kazuistik-soyut hatta soyut yönleme te kabul eden genel geçer kuralları/küllî kaideleri ahkâm tefsirinde kullanmıştır.¹¹⁶ Bu tür kaideler tefsir ameliyesinin soyut/teorik boyutuna dahildir. Meselâ Kurtubî, "Âyetin herhangi bir sebep üzerine inmiş olması lafzının umumi oluşuna mâni değildir"¹¹⁷ ilkesini "*Ey Âdem'in çocukları! Mescide gittiğinizde güzel elbiselerinizi giyinin. Yiyin, için israf etmeyin*"¹¹⁸ âyetinin tefsirinde "Allah Teâlâ'nın "Ey Âdem'in çocukları!" hitabında o dönemlerde Beytullâh'ı çıplak olarak tavaf eden Araplar kastedilmekle birlikte hitap tüm insanlara olup bu âyet namaz için yapılmış bütün mescidler hakkında umum ifade etmektedir. Çünkü sebebin hususiliği değil hükmün umumiliğine itibar edilir"¹¹⁹ şeklinde değerlendirmiştir.

4. Ahkâm Tefsirinin Problemleri Açısından Kazuistik Yöntemin Eleştirisi

Geçmişten günümüze farklı kültür ve medeniyetlere hitap eden ahkâm tefsirinin bu ortamlardan müteessir olması tabiidir. Bu yönden gerek ilimler ve metodolojileri gerekse fikir cereyanları araştırılırsa çok farklı etmenler görülebilir. Meselâ evrensel olan kazuistik kavramı tarih boyunca sistem, disiplin, fikir cereyanları, millet, din, dinin yapısı, millî veya cihanşümul vasfı ve ilâhî veya beşerî oluşunun yanında düşünce sisteminin veya analiz edilen bir meselenin gerek dünyevî gerek uhrevî gerekse dünyevî-uhrevî boyut taşınması gibi faktörlerden etkilenmiştir. Ayrıca bu faktörler söz konusu değişkenlerin farklı algılanmalarını ve din-devlet münasebetleri vb. farklı etkileşimlere göre biçimlenip temellendirilmelerini de kapsamaktadır. Tüm bunlar tabiatıyla kazuistik yöntem için de geçerlidir. Meselâ bu yöntem hem insanların kabile halindeki toplumsal yapılarının düzenlenmesinde hem de devlet sistemlerinde uygulanmıştır. Yine muayyen hudutlar içinde yaşayan bir insan topluluğunun siyasî hâkimiyetinin teşkilatlanmış biçimini ifade eden devlet aygıtının yapı ve işlevi, kendine özgü köken, kaynak ve tarihî birikim gibi özelliklerle şekillenmiştir.¹²⁰ Tarih boyunca fert ve toplumlar, devlet aracını tanrı-tabiat ve tanrı-insan gibi kavram ve ilişkilerine yükledikleri anlamla inşa etmişler, hukuk sistemlerini de bu bünyede geliştirmişlerdir.¹²¹ Hatta İslâm hukuk düşüncesi vahye dayanmakla beraber zaman ve mekân bağlamında muhtelif kültür ve medeniyetlerle hemdem olmuş müfessirler de bu şartlarda ihtiyaç ve meselelere Kur'an penceresinden kazuistik yöntemle cevap vermeye çalışmıştır. İşte *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* da

¹¹⁴ Yâ'küb b. Abdülvehhâb el-Bâhasîn, *el-Kavâ'idü'l-fıkhiyye* (Riyad 1418/1998), 350-410.

¹¹⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 10/321-324.

¹¹⁶ bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/170; 2/124, 145-146, 223-224; 3/46, 229, 266; 5/36, 142, 229-231; 6/6-7, 81; 7/91; 12/23.

¹¹⁷ bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/101, 234, 235; 2/408; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/22-34; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/61-73; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebir fi usûli't-tefsîr* (Beyrut: y.y., 1407/1987), 61-82; Kâfiyeci, *et-Tefsîr fi kavâ'idü 'ilmi't-tefsîr*, çev. İsmail Cerrahoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 24-26; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: y.y., 1407/1986), 75-96.

¹¹⁸ el-A'râf 7/31.

¹¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/167; diğer örnekler için bk. 2/124; 4/144-145.

¹²⁰ bk. Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "dvl", *Lisânü'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Bulak: y.y., 1299-1308), 11/252-254; Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye* (Kahire: y.y., 1973), 1-12.

¹²¹ bk. Gözler, *Hukuka Giriş*, 1-9; 53-57; 121-133; 161-174; Allâl el-Fâsî, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Soner Duman - Osman Duman (İstanbul: Mana Yayınları, 2014), 29-60.

bu gayretin mühim bir şahididir. Bununla birlikte kazuistik yöntem ahkâm tefsirinin temel unsurlarından olmayıp zaman ve mekân şartlarının bir gereğidir. Bu araçla ihtiyaç ve meselelere hitap edilemediğinde dönüştürülmesi veya değiştirilmesi her zaman mümkündür. Esasen İslâm hukuk düşüncesine ve ahkâm tefsirine dair modern dönemde yapılan çalışmalar bu durumu ve esnekliği fiilen örneklendirmektedir.

Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'da değerlendirdiği sayısız konu ve meselelere nazaran az da olsa dinî-hukukî ahkâmın genel ve özel gayeleriyle taban tabana zıt izahlarda bulunup hükümler verdiği gözlemlenebilmektedir.¹²² Belli başlı nedenlerle açıklanması mümkün olan bu problemlerin ortak paydasını ahkâm tefsiri ve bu geleneğin izlediği kazuistik yöntemin sistemli bir İslâm hukuk düşüncesi/felsefesi (makâsîdû's-şerî'ati'l-İslâmiyye) üzerine inşa edilememesi olduğu ileri sürülebilir. Çünkü ahkâm âyetlerinin gerek genel gerekse özel gayeleri genel teori ve kaideler/kavâid-i külliye çerçevesinde tefsir ve te'vil edilmesi ancak bu sayede mümkün olmaktadır. Bu da Kur'an'ın bütüncül yorumlanmasına katkı sağlamaktadır. Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) de vurguladığı üzere herhangi bir âyet Kur'an'ın genel ilkelerine ters düşecek bir anlama hamledilememelidir.¹²³ Bu çerçevede makâsîdû's-şerîa ilkesinin önemini hem de uygulamada ortaya koyan Kurtubî, hükümler oluşturulurken bu ilke gözetilmediğinde makâsîda ters düşen yorumlara kapı açabileceğini vurgulamıştır.¹²⁴

Yine makâsîdû's-şerîa prensibi gözetilse dahi uygulaması kullanılan metodoloji ve öznel gibi faktörlerle doğrudan ilintilidir; zira bu ilkenin temelini oluşturan hukukun/hükümlerin gayelerinin belirlenme metotları yorumun öznelere olan müfessir ve fakihler tarafından üretilip uygulanmaktadır ki Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un (1879-1973) şu ifadeleri buna müteveccihdir:

"Hukukun gayelerini araştırmanın, bir hukuk gayesini ortaya koyarken uzun boylu düşünmesi ve araştırmasını derinleştirmesi, bu konuda kolaycılık ve aceleden sakınması gerekmektedir. Çünkü küllî/tümel veya cüz'î/tikel bir hukukî gayenin belirlenmesi, istinbat/çıkarım sırasında kendisinden bir çok delil ve hüküm doğacak bir olaydır. Bunda yapılacak bir hatada, büyük bir tehlike söz konusudur."¹²⁵

Bu çerçevede Kurtubî, "*Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer*"¹²⁶ âyetinin "hayız/âdet görmeyenler (*ve'l-lâi lem yahidne*)" kısmını "bulûğa ermemiş küçük kız çocuğu (es-sagîre)" olarak açıklayıp te'vil ve delâlet yoluyla bu çocuğun velisi tarafından evlendirilmesi ve kocasının kendisiyle cinsel ilişkiye girmesinin câiz ve meşrû olduğunu belirtmiştir.¹²⁷ İlgili olgu ve olayları da bu tasavvurla işleyen müfessir, bu ön kabul üzerinden kıyas/ictihad yaparak hükümler vermekle kalmamış, bunu yeni hukuk normlarının oluşturulmasına gerekçe yapmıştır.¹²⁸ Üstelik "Allah Teâlâ bulûğa ermemiş küçük kız çocuğu ve âdetten kesilme yaşına ulaşmış yaşlı kadının iddetlerini aylar şeklinde tesbit etmiştir"¹²⁹ ifadesiyle bu evliliği Allah Teâlâ'nın bir emri olarak konumlandırmıştır.¹³⁰

¹²² bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/179; 8/245-246; 13/177; 6/113-114.

¹²³ bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuğu'l-hükmiyye*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 70-71, 162; a.mlf., *İlgâsetü'l-lehân min meşâyidi's-seytân*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî (Kahire: y.y., 1357), 1/104.

¹²⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/167.

¹²⁵ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Mehmet Erdoğan – Vecdi Akyüz (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 105.

¹²⁶ et-Talak 65/4.

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 18/165; aynı yaklaşım için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/452.

¹²⁸ bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/180; 5/13-15; 12/189; 13/271-272; 17/273-274, 283-284; 18/165.

¹²⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/112.

¹³⁰ Konunun değerlendirilmesi için bk. Fatih Orum, "et-Talâk Süresinin 4. Âyetindeki 've'l-lâi lem yahidne' İfadesinin Anlam ve Yorumu Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1

204 | Abdullah Bayram. Ahkâm Tefsirinin Kazuistik Karakter ve Yapısının Şekil ve Muhteva...

Makalenin konu, amaç ve kapsamı gereği bu örneklerin dayandığı rivayetlerin cerh ve ta'dîli üzerinde durmamakla birlikte, bunlardan biriyle konumuzu somutlaştırmak gerekirse, "İbn Şübrüme'nin (ö. 144/761), küçükler üzerindeki velâyetin onların menfaatini koruma amacıyla tesis edildiği, bulûğa ermemiş çocukların evlendirilmesinin böyle bir yarar taşımadığı için câiz olmayacağı şeklindeki görüşü, 1917 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nde esas alınmış (md. 7) günümüz İslâm ülkeleri de genelde bu yönde kanunlaştırmaya gitmiştir."¹³¹ Bu nokta konumuz açısından mühimdir; zira aile hukuku sahasında hem İslâm hem de Osmanlı hukuk tarihinde ilk örnek addedilen bu kararnâmede, İslâm hukuk tarihinde dört mezhep/mezâhibi'l-erba'a olarak meşhur olan mezheplerin ve bu görüşteki genel çoğunluğun icthadlarına mukabil Kur'an'ın mâna ve maksatlarıyla özdeşleşen âlimlerin görüşlerine¹³² atıfta bulunularak kanunlaştırma yapılmıştır.

Esasen Kurtubî de şeriatî geniş anlamıyla Allah tarafından insanlara din olarak indirilen itikadî, ahlâkî ve hukukî hükümler bütünü olarak açıklayıp¹³³ tüm şeriatlerde insanların dinî ve dünyevî maslahatlarının amaçlandığına¹³⁴ ve şeriatin tüm fer'î meselelerinin aslı ilkelere/külli kaidelere göre yorumlanması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹³⁵ Bu da Kur'an ve şeriatin gerçekleştirilmesini amaçladığı makâsıdla çelişmemesi için ahkâm tefsirinin özgün yapı ve işlevine göre yapılması ve dinî-hukukî bir sonuca kıldan ince kılıçtan keskin olan bu yolda ilerlerken bir hükmün itikadî, ahlâkî ve amelî hükümlerle uyuşup uyuşmadığının makâsıd'ü şerîa prensibine göre değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.¹³⁶

Sonuç

Ahkâm tefsirinin kazuistik karakter ve yapısı Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* adlı ahkâm ağırlıklı tefsirinin örnekleminde şekil ve muhteva cihetinden analiz edilip şu neticelere varılmıştır:

1. Ahkâm tefsirinin ilk örnekleri sîretü'n-nebî kapsamında Resûlullah'ın tefsir rivayetleri ve bu temelde âhkâm âyetlerini nas-olgu ilişkisiyle yorumlayan sahâbe ve tâbiînin tefsir birikimidir. Bu miras ahkâm tefsirinin köken ve kaynağının vahiy olduğunu sergilemektedir. Bu özellik beşerî hukuk düşüncesinden ayrıldığı en temel fark olup şekil ve muhtevası bu çerçevede şekillenmiştir ki bu durum kazuistik yöntemi de içermektedir. Nitekim Kur'an ve Sünnet temelli itikadî, ahlâkî ve amelî hükümler, kazuistik/meseleci karakterle hayata geçirilerek dinî-hukukî kültür oluşagelmiştir. Fikhî tefsir ekolü de bilhassa dinî-amelî ahkâmî konu ve amaç edinmiştir.

2. Kazuistik yöntem, hem Doğu hem de Batı ilim ve kültür hayatının evrensel kavram ve araçlarındandır. Genel hukuk perspekefinden kökleri MÖ 5000'li yıllara kadar uzanmakta olup antik çağın toplum ve devletlerinin hukuk sistemleri kazuistik yöntem cihetinden

(2014), 35-69; Oğuzhan Tan, "Childhood and Child Marriage in Islamic Law (İslam Hukukunda Çocukluk ve Çocuk Evliliği)", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 783-805; Yahya Araz, "Osmanlı İstanbul'unda Çocukluk, Çocuk Evlilikleri ve Cinsellik Yaşı Üzerine Bir Değerlendirme (19. Yüzyıl Başlarından İmparatorluğun Sonuna)", *Toplumsal Tarih* 274 (2016), 42-49.

¹³¹ Şükrü Özen, "İbn Şübrüme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Nisan 2020).

¹³² "Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (bulûğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin" (en-Nisâ 4/6) âyetini delil alıp II. (VIII.) yüzyılın fıkah birikiminden beri böyle bir evliliğin herhangi bir maslahat ve fayda da içermediğini belirten âlimlerden Osman el-Bettî'nin (öl. 143/760) yaklaşımı için bk. Vehbe ez-Zühaylî, *İslâm Fikhi Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe v.dğr. (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 9/144; İbn Şübrüme'nin (ö. 144/761) yaklaşımı için bk. Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ'*, nşr. Abdullah Nezâr Ahmed (Beyrut: y.y., 1416/1995), 2/257; Ebû Bekr el-Esamm'ın (ö. 200/816) yaklaşımı için bk. Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme, *el-Mebstûf*, nşr. Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî (Beyrut: y.y., 1421/2001), 4/212.

¹³³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/15-16; 2/64-65.

¹³⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/45-46.

¹³⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/119-125.

¹³⁶ Bu perspektif için bk. İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, 43-243; Subhî Mahmesânî, *Felsefetü't-teşrîfi'l-İslâm* (Beyrut: y.y., 1980), 255-260.

incelenmektedir. Bu yöntem İslâm hukuk doktrininin özgün bünyesinde murâd-ı ilâhî gözetilerek kullanılıp fert ve toplumların ihtiyaç ve meselelerine hitap edilmiştir.

3. Kazuistik yöntem, genelde İslâm hukuk sisteminin özelde ahkâm tefsirinin aslî ve temel unsurlarından değildir. Bunlar ârizî bir enstrüman üzerine değil şer'î deliller temelinde üretilen İslâmî ilimler metodolojisinin üzerine inşa edilmiştir. Bu orijinal temel nesnel ve objektif vasfının yanında geliştirici ve dönüştürücüdür.

4. Amelî/tatbikî karakterle doğmasına rağmen Ahkâm tefsiri geçmişten günümüze teorik/soyut bir boyutu zihnen ve zımnen hep içeregelmiştir. Nitekim normatif disiplinler, başlangıçta meselelere pratik çözümler getirdiklerinden nazarî yönleri uygulama sonrasına kalmıştır. Bu örtük yön zamanla icmalden tafsile çıkarılıp usûl ilmi üretilmiştir. Böylece İslâmî ilimler metodolojisiyle hem âlimlerin ilmi şahsiyetleri/özellikleri muhafaza edilip sınırları belirlenmiş hem de tefsir ameliyesi soyut-nesnel bir temele kavuşmuştur.

5. Kazuistik yöntem ve metodolojik araçlar, ahkâm tefsirinin özelliklerinden bağımsız değerlendirilmemelidir. Zira herhangi bir hukuk sistemine ait enstrümanlar diğerleriyle aynı veya benzer görünseler bile özgün bünyelerine göre konumlanırlar. Aksi durum zaten tabii olmayıp bizatihi problemlidir. Nitekim ahkâm tefsiri kapsamında üretilen kazuistik yöntem özgün bünyesiyle uyumlu olup ismen ve sûreten beşerî hukuk disiplinleriyle benzerlik gösterse dahi esasen İslâm hukuk tasavvuruna göre algılanıp işletilmiştir.

6. Ahkâm tefsirinin konu ve amacı ahkâm âyetlerinin dâima Kur'an-Sünnet merkezinde tefsir ve te'vilini icap ettirmektedir. Nasların ahkâma delâlet yönlerinin araştırılıp fert ve toplumun meselelerini çözme hedefi de bunu lüzumlu kılmaktadır. Nitekim hem şekil hem de muhteva yönünden çözüm potansiyelini ve uygulama kabiliyetini hâizdir. Çünkü ahkâm âyetleri dinî-hukukî meselelerin ilham kaynağı olarak kıyamete kadar insanlığın hidayet rehberidir; iki cihan saadetini kazandıran muhteva ve hükümleri tazammun etmektedir.

7. İlk derli toplu ahkâm tefsiri kabul edilen Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsîrü'l-ğamsi mi'e âye mine'l-ğur'ân*'ında ortaya koyduğu gibi ahkâm tefsiri konulu tefsir yönteminin ilk örneğidir. Çünkü belli bir konudaki âyetlerin birlikte yorumlanması olan bu yöntem, Kur'an tefsirine geçmişten günümüze katkı sağlamakla beraber Kur'an'ın mâna ve maksatlarından bağımsız uygulandığında *el-Câmi' li-ahkâmi'l-ğur'ân*'daki örneklerinde olduğu gibi İslâm'ın ana konu ve mesajlarıyla çelişip aşırı yorumlara yol açabilmektedir. Bu yüzden ictihad faaliyetinin makâsîdüş-şerîa temelinde gerçekleştirilmesi ve ulaşılan kanaatin sonuca gidilmeden ahkâm-ı i'tikadiyye, ahkâm-ı amelîyye ve ahkâm-ı ahlâkiyyeye dair ilkelere arz edilip hukuk normunun ahkâm-ı şer'îyye evsafına sahip olup olmadığı her bir hüküm özelinde analizi icap etmektedir. Bu durum teori ve pratikte gözetilmediğinde kazuistik yöntemin Kur'an'ın parçacı okunmasına neden olabileceği hatta mezhep taassubu ve ideolojik-siyasî okumalar gibi garazlı yaklaşımları besleyebileceği makalede ahkâm tefsirinin problemleri cihetinden işlenmiştir.

8. Makalede Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-ğur'ân*'ı baz alınmakla birlikte ilgili diğer kaynaklar da kullanılmıştır. Bu çerçevede bilhassa Kurtubî'nin ahkâm âyetlerine yaklaşımı şekil ve muhteva cihetinden araştırılmıştır. Kurtubî ahkâm âyetlerini *mesâil (meseleler)* altında yorumlayıp sonuca gitmiştir. Kur'an'ın mâna ve maksatlarına ters düşen bazı örnekler dışında Kurtubî, Kur'an tefsirinde ifrat ve tefritten salim amaçsal bir perspektif sergilemiş, makâsîdüş-şerîa ilkesini geniş anlamıyla işletmiş ve mezhep taassubu gütmemiştir. Bunlar ahkâm tefsirinin karakteristik şekil ve muhtevasını yansıttasının ötesinde özgün yapı ve işleviyle örtüştüğünü göstermektedir. Yine *el-Câmi' li-ahkâmi'l-ğur'ân*'da hukuk normları delilleri temel alınarak yorumlanmıştır. Başta ahkâm âyetleri tüm şer'î delillerin kaynağı olarak fıkıh/fıkıh üretiminin rûhudur. Kurtubî de Kur'an ve Sünnet'in ahkâma delâlet yönlerini araştırmış ve genellikle fikhî meselelere dair oluşturulmuş hukuk normlarını mukayeseli hukuk anlayışıyla yorumlamış fakat bazen de bizzat ictihad edip hüküm vermiştir. Bu suretle Kurtubî kazuistik formatla sivil bir kanunlaştırma faaliyetinin teşekkül ve idamesine katkı sağlamıştır. Tüm ahkâm âyetlerinin tefsir ve te'vilini ve hukuk normlarının yorumunu içeren

**206 | Abdullah Bayram. Ahkâm Tefsirinin Kazuistik Karakter ve Yapısının Şekil ve Muhteva...
el-Câmi'; gerek İslâm gerekse modern hukuk felsefesine katkı sağlayacak imkân ve kapasiteye
sahip bir hukuk şaheseridir.**

Kaynakça

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987/1408.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Alp, Sedat. *Hittit Çağında Anadolu (Çivi yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar)*. Ankara: TÜBİTAK, 2001.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Kerhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerhi>
- Araz, Yahya. "Osmanlı İstanbul'unda Çocukluk, Çocuk Evlilikleri ve Cinsellik Yaşı Üzerine Bir Değerlendirme (19. Yüzyıl Başlarından İmparatorluğun Sonuna)", *Toplumsal Tarih* 274 (2016), 42-49.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fetva>
- Atay, Cevdet. *Hukuka Giriş*. Bursa: Marmara Kitabevi Yayınları, 1997.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. haz. Şerefeddin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: y.y., 1945-1947.
- Bâhasîn, Yâ küb b. Abdülvehhâb. *el-Kavâ'idü'l-fıkhiyye*. Riyad 1418/1998.
- Bayram, Abdullah. "Ahkâm Ayetlerini Yorumlamada Kurtubî Tefsirinin Makâsîd Açısından Analizi". *Gümmüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2013), 75-95.
- Bayram, Abdullah. "Kurtubî'nin Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımının Şer'î Deliller Bağlamında Değerlendirilmesi". *Bahkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 171-200.
- Berkî, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.
- Bilgiç, Emin. "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 21/3-4 (1963), 103-119.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u ş-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Ahkâmü'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1414/1993.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: y.y., 1999.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Burhân fi'uşûli'l-fikh*. nşr. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. 2 Cilt. (Kahire: y.y., 1997).
- Çetiner, Bedreddin. "Ahkâmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahkamul-kuran>
- Dârekutnî, *es-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ts.
- Debûsî, Ebû Zeyd. *Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temelleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Demirci, Mehmet. *Kurtubî'nin el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. *el-Fevzü'l-kebîr fi'uşûli'l-tefsir*. Beyrut: y.y., 1407/1987.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Demirci, Muhsin. *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslâm Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1981.
- Ebû Hayyan el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhi't*. nşr. Arafat el-A'sâ Hassune vd. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1412/1992.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Emîn el-Hülî. *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*. çev. Mevlüt Güngör. İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1995.
- Erdoğan, Mehmet. *Fikh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- Esener, Turhan. *Hukuk Başlangıcı Dersleri*. İstanbul: Alkım Yayınları, 1998.
- Fâsî, Allâl. *İslâm Hukuk Felsefesi*. çev. Soner Duman - Osman Duman İstanbul: Mana Yayınları, 2014.
- Ferâhî, Hamîdüddin. *Resâ'ilü'l-İmâm el-Ferâhî fi'ulûmi'l-Kur'ân*. A'zamgarh: y.y., 1411/1991.
- Flew, Antony. *Felsefe Sözlüğü*. çev. Nurşen Özsoy. Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2005.
- Gökçek, Gürkan - Akyüz, Faruk, "Sümer Kanunları". *Firat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2013).
- Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2007.
- Gözübüyük, Şeref. *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.
- Güngör, Mevlüt. *Kur'an Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir*. İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1996.

208 | Abdullah Bayram. Ahkâm Tefsirinin Kazuistik Karakter ve Yapısının Şekil ve Muhteva...

- Hacvî, Muhammed b. Hasan. nşr. Eymen Sâlih Şa'bân. 2 Cilt. *el-Fikrû's-sâmî fi târîhi'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut 1416/1995.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmü uşûli'l-fikh*, Küveyt: y.y., 1388/1968.
- Hamurcu, Mahmut Fevzi. *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fikhi Tefsir*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Hocaoğlu, Mustafa. *Ahkâm Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayesesi (Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslâm Hukuk Felsefesi*. çev. Mehmet Erdoğan – Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *eṭ-Ṭuruḳu'l-hükmiyye*. nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *İğâsetü'l-lehfân min meşâyidi's-şeyṭân*. nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî. Kahire: y.y., 1357.
- İbn Kuteybe. *el-Maârif*. nşr. Servet Ukkâşe. Kahire: y.y., 1960.
- İbn Mâce, *es-Sünen*. nşr. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. 4 Cilt. Riyad: y.y., 1403/1983.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 15 Cilt. Bulak: y.y., 1299-1308.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. nşr. Ali M. el-Bicâvî. 4 Cilt. Kahire: y.y., 1394/1974.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *Ḳânûnü't-te'vîl*. nşr. Muhammed es-Süleymânî. Beyrut: y.y., 1990.
- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1398/1978.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatif. 2 Cilt. Kahire: y.y., 1382/1962.
- Mahmûd Zelat el-Kasbî. *el-Kurtubî ve menhecühü fi't-tefsir*. Kahire: Dârü'l-Ensâr, 1399/1979.
- Kâfiyeci, Süleyman. *et-Teyisîr fi kavâ'idü 'ilmi't-tefsir*. Dimeşk: y.y., 1990.
- Kâfiyeci, Süleyman. *et-Teyisîr fi kavâ'idü 'ilmi't-tefsir*. çev. İsmail Cerrahoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Karaman vd. *Kur'an Yolu Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. *İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fikih#1>
- Kâtîp Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992).
- Kaya, Eyyüp Said. "Nevâzil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nevazil>
- Kılıç, Yusuf - Eser, Elvan. "Eski Mezopotamya Hukukunda Dini Normlar". *Belgi* 11/1 (Kış 2016), 133-150.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Eттаfeyyiş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964).
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 22 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 22 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Ma'rife, Muhammed Hâdî. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fi şevbihi'l-kaşîb*. 2 Cilt. Meşhed: el-Cami'ü'r-Raza-viyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1418/1997.
- Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. Kahire: y.y., 1973.
- Mennâ' el-Kattân. *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y., 1407/1986.
- Mukâtil b. Süleyman. *Kitâbü Tefsîri'l-hamsi mi'e âye mine'l-Kur'ân*. nşr. İsaiah Goldfeld. İsrail: Matbaatü Dâri'l-Meşrik, Bar Ilan University, 1980.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'ü's-şâhiḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Orum, Fatih. "et-Talâk Süresinin 4. Âyetindeki 've'l-lâi lem yahidne' İfadesinin Anlam ve Yorumu Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1 (2014), 35-69.
- Önen, Mesut. *Hukukun Temel Kavramları*. İstanbul: Der Yayınları, 1991.
- Özen, Şükrü. "İbn Şübrüme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Nisan 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-subrume>
- Özsunay, Ergun. *Medeni Hukuka Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Râğib el-İsfahânî. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. nşr. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk-Beyrut, 1412/1992.
- Schmidt, David Peter. "Casuistry". *Encyclopedia Britannica*. Erişim 05 Ocak 2020. <https://www.britannica.com/search?query=Casuistry>
- Serahşî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût*. nşr. Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî. Beyrut: y.y., 1421/2001.

- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî (GAS)*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd. 8 Cilt. Riyad: y.y., 1402-1408/1982-88.
- Subhî Mahmesânî. *Felsefetü't-teşrî' fi'l-İslâm*. Beyrut: y.y., 1980.
- Subhî es-Sâlih. *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: y.y., 1401/1981.
- Süyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1407/1987.
- Süyûtî, Celâleddin. *Tertîbü süveri'l-Kur'ân*. nşr. Seyyid el-Cümeylî. Beyrut: y.y., 1986.
- Şâtîbî, İbrâhim b. Mûsâ. *el-Muvâfaqât*. 6 Cilt. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân. Huber: y.y., 1417/1997.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Fransevî*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1882/1299.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - Mahmûd Muhammed Şâkir. 16 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1955-1969.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer. *Ahkâmü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. nşr. Sadettin Ünal. 2 Cilt. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1416/1995-1418/1998.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer. *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ'*. nşr. Abdullah Nezîr Ahmed. Beyrut: y.y., 1416/1995.
- Tan. Oğuzhan. "Childhood and Child Marriage in Islamic Law (İslam Hukukunda Çocukluk ve Çocuk Evliliği)". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 783-805.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali. *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: y.y., 1404/1984.
- Temel, Ahmet Vefa. *Kur'an'a Göre Taassup*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Weidner, Ernst. "Dünyanın En Eski Kanunnameleri". çev. Hasan Sevimcan. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7/1-2 (1950), 379-383.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İtticâhâtü'l-münharife fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm devâfi'uhâ ve defuhâ*. Kahire: y.y., 1986.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Fikhü'l-İslâmî fi şevbihi'l-cedîd (el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-'âm)*. Dimaşk: y.y., 1967-68.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî vd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1415/1994.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Bahrü'l-muhtâf*. nşr. Muhammed Muhammed Tâmir. 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1421/2000.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Fevâz Ahmed Zemerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1415/1995.
- Zühaylî, Vehbe. *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. çev. Ahmet Efe v.dğr. İstanbul: Risale Yayınları, 1990.